6. Ilm-fanga oid atamalarni anglatuvchi mavhum otlar: *kimyo, fizika, matematika, adabiyot, kuch.*

7. Diniy tushunchalarni ifodalovchi mavhum otlar: *shayton, ruh, arvoh.*

8. Faqat tasavvur qilish mumkin bo‘lgan boshqa tushunchalarni ifodalovchi mavhum otlar: *xayol, surur, g‘alaba, mag‘lubiyat, subut, og‘riq, rohat.*

Mavhum otlarni guruhlashtirish dunyoning ko‘pgina tillarida amalga oshirilgan. O‘zbek tilida mavhum otlarni guruhlashtirish ularning jonli nutqning juda ko‘p o‘rinlarida qo‘llanishi sababli juda muhim hisoblanadi. Bu turdagi otlarning har bir nutq uslubida qo‘llanishi mumkinligi masalaning dolzarbligini oshiradi. Tadqiqot davomida mavhum otlarni dastlabki sakkiz guruhga ajratilishi kompyuter dasturlarida tabiiy tilni modellashtirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tipdagi otlarning, odatda, nutq jarayomnidagi ko‘chma ma’noda qo‘llanishi ularning har bir ma’nosi qaysi nutq vaziyatida, qanday suhbatdoshlar tomonidan qo‘llanishi mumkinligi haqidagi ma’lumotlarning qimmatliligini oshiradi. Shu sababli mavhum otlarni pragmatik nuqtayi nazardan ham tekshirish zarurati paydo bo‘ladi. Shu sababli mavhum otlarni dastlabki guruhlashtirish, lug‘aviy, ma’noviy turlarga ajratish muhim sanaladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari o‘zbek tilida ot so‘z turkumini tasniflashda leksik-semantik mezon yetakchi omil ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Otlarning atoqli va turdosh, yakka va jamlovchi, muayyan va mavhum kabi ma’noviy turlarga ajratilishi ularning lug‘aviy ma’nosi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, grammatik xususiyatlarini aniqlashtirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ayniqsa, mavhum otlarni ma’noviy guruhlarga tizimli ravishda ajratish ularning semantik tabiatini chuqurroq yoritish, nutq jarayonidagi funksional imkoniyatlarini belgilash hamda pragmatik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Mavhum otlarning guruhlanishi ularni o‘qitish metodikasini takomillashtirish, lingvistik tadqiqotlarni boyitish hamda tabiiy tilni modellashtirish jarayonlarida samarali qo‘llash uchun nazariy zamin yaratadi. Shu bois ot so‘z turkumini, xususan, mavhum otlarni leksik-semantik va pragmatik jihatdan izchil o‘rganish o‘zbek tilshunosligining dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Нурмонов А., Шаҳобиддинова Ш., Искандарова Ш. ва бошқ. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси, Тошкент, “Янги аср авлоди”, 2001, 182-бет.

(2). Қиличев Э. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Бухоро, Бухоро университети, 1999, 152-бет.

(3). Sayfullayeva R., Mengliyev B. va boshq. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Darslik, Toshkent, “Fan va texnologiyalar”, 2010, 108-бет.

(4). G‘apporov M., Qosimova R. Ingliz tili grammatikasi. Toshkent, “Turon-Iqbol”, 110-бет; http://grammar tei.com. abstraktnye sushhestvitelnye v anglijskom yazyke obrazovanie abstraktnyx sushhestvitelnyx/

(5). Турсунов У., Мухторов А., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1992, 213-бет.

(6). https://ru.wikipedia.org/wiki/Гипоним_и_гипероним

(7). http://grammar-tei.com/ abstraktnye sushhestvitelnye v anglijskom yazyke-obrazovanie abstraktnyx sushhest vitelnyx/

(8). https://uz.wikipedia.org/wiki/Abstraksiya

Axrarova Fotima Baxramovna (O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti (PhD)

FRAZEOLOGIK MA’NONING KONNOTATIV TOMONI

Annotatsiya. *Konnotatsiya semantik-pragmatik munosabatlar bilan bog‘liqligi o‘zbek tilidagiga qaraganda fransuz tilida frazeologik holati har tomonlama ahamiyatga ega. Ijtimoiy hayotning murakkablashishi natijasida shaxslararo va ommaviy kommunikatsiyalarning tabiati konnotatsik munosabatlarda o‘zgardi. Matnlarni yetarli darajada tashkil etish va talqin qilish, shuningdek, qabul qiluvchi tomonidan to‘g‘ri tushunish zarurati jamiyatni xabardor qilish, ommaviy qabul qiluvchiga tashqi dunyo to‘g‘risida eng to‘liq va to‘g‘ri rasmiylashtirilgan ma’lumotlarni yetkazish ehtiyojidan kelib chiqadi.*

Kalit so‘zlar*: konnotatsiya, semantik-pragmatik, frazeologiya, kommunikatsiya, subyektiv matn.*

Ахрарова Фотима Бахрамовна (доцент Национального университета Узбекистана (PhD)

КОННОТАТИВНАЯ СТОРОНА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ

Аннотация. *Связь коннотации с семантико-прагматическими отношениями является более всеобъемлющей аксиомой фразеологического состояния во французском языке, чем в узбекском. В результате сложностей социальной жизни характер межличностных и массовых коммуникаций изменился в плане коннотационных отношений. Потребность в адекватной организации и интер-*

претации текстов, а также в правильном понимании их получателем возникает из необходимости информировать общество.

Ключевые слова: *коннотация, семантико-прагматический подход, фразеология, коммуникация, субъективный текст.*

Akhrarova Fotima Bahramovna (Associate Professor of the National University of Uzbekistan (PhD)

CONNOTATIVE SIDE OF PHRASEOLOGICAL MEANING

Annotation. *The connection of connotation with semantic-pragmatic relations is a more comprehensive axiom of the phrase logical state in French than in Uzbek. As a result of the complexities of social life, the nature of interpersonal and mass communication has changed in terms of connotation relationships. The need for an adequate organization and interpretation of texts, as well as for their correct understanding by the recipient, arises from the need to inform society, to convey to the mass recipient the most complete and correctly formatted information about the outside world information.*

Keywords: *connotation,semantic-pragmatik approach, phraseology, communication, subjective text.*

Kirish. Konnotatsiya frazeologik ma'noning subyektiv murakkablashishi natijasida shaxslararo va ommaviy kommunikatsiyalarning tabiati o'zgardi. Konnotatsik frazeologiya ma'noning subyektiv matnlarni tashkil etish va talqin qilish, shuningdek, qabul qiluvchi tomonidan to'g'ri tushunish zarurati jamiyatni xabardor qilish, ommaviy qabul qiluvchiga tashqi dunyo to'g'risida eng to'liq va to'g'ri rasmiylashtirilgan ma'lumotlarni yetkazish ehtiyojidan kelib chiqadi.

Konnotatsiya frazeologik ma'noning subyektiv mazmuni sifatida frazeologik ma'no tarkibida mazmunli (obyektiv) ma'noga qo'shimcha ravishda, ma'ruzachining nutq mavzusiga yoki uning o'tish shartlariga befarq bo'lmagan munosabatini ifodalovchi hissiy, baholovchi va stilistik belgilar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavjud konnotatsiya tushunchalari zamonaviy tilshunoslikda konnotatsiya to'g'risida kelishuv mavjud emas, bu tushuncha tilshunoslikdagi eng noaniq, tarqoq tushunchalardan biridir [1].

U stilistik ma'no sifatida talqin etiladi; stilistik ma'no (T.G.Vinokur, Y.M.Skrebnev nuqtai nazari); hissiy ma'no (L.A.Novikovning so'zlariga ko'ra); pragmatik ma'no (L.A.Kiseleva, V.N.Komissarovning so'zlariga ko'ra), hissiy qatlamlar (akad. D.N.Shmelev), potensial belgilar (V.G.Gakning talqini). Biz E.V.Paduchevaning ta'rifini eng keng, "noaniq" deb hisoblaymiz: konnotatsiyalar tegishli tushunchalar bilan bog'liq bo'lgan uyushmalardir [2].

V.A.Maslova ushbu atamani leksik birliklarga qo'llashda o'ziga xos madaniy ma'noga e'tiborni qaratadi va uning quyidagi ta'rifini taklif qiladi: konnotatsiya – bu so'z bilan bog'liq bo'lgan, ichki shaklga asoslangan, ma'lum bir til, ma'lum bir madaniyat ona tilida so'zlashuvchilarga xos xususiyat [3]. Ba'zi tadqiqotchilar konnotatsiyani nafaqat leksik birliklarga, balki yuqori darajadagi birliklarga, shu jumladan iboralarga ham qo'llashadi. Bu esa tilshunoslar orasida O.S.Axmanova, "so'z yoki iboraning qo'shimcha mazmuni, uning asosiy ma'nosiga qo'shilgan semantik yoki stilistik soyalari, har xil ekspressiv-emotsional-baholovchi ohanglarni ifodalashga xizmat qiladi va bayonotga tantanali, qulaylik, o'ynoqilik, tanishlik va boshqalarni berishi mumkin" degan ma'noni anglatadi [4]. Ta'rifdan ko'rinib turibdiki, O.S.Axmanova bilvosita bu ma'noning tarkibiga hissiy, baholovchi, stilistik tabiatning kiritilishini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotchi kontekstdan tashqari til birliklariga xos bo'lgan ingerent va kontekstdan hosil bo'lgan adgerent ma'nolarni ajratib ko'rsatadi. Ikki turdagi konnotatsiyaning mavjudligi ikkinchisini lingvistik hodisa deb hisoblash imkonini beradi. Konnotativ tarkibga ega so'zlarni sof stilistik muammolarga qisqartirish mumkin emas, chunki ular har doim ma'lum bir madaniyatda uning tarbiyasi natijasida yuzaga keladigan odamning ba'zi tajribalariga murojaat qilishadi. V.I.Goverdovskiy konnotatsiyaning tilga tashqi tomonga yo'naltirilganligini ta'kidlab, konnotatsiyalarning tarixiy-madaniy turini ajratib ko'rsatdi.

Konnotatsiya deganda belgilangan ob'ektlarning belgilarini emas, balki ma'ruzachining belgilangan yoki nutq shartlariga munosabatini aks ettiruvchi yechimlarning yig'indisi tushunilishi mumkin [5]. Olimlar konnotatsiyaning quyidagi belgilarini aniqlaydi:

- qiymatning denotativ tomoniga qo'shimcha;
- denotatsiya uchun ikkilamchi;
- hissiy, ifodali va baholovchi ma'lumotlarni ifodalash.

Y.D.Apresyan konnotatsiyani chuqur tadqiq qilib, oxirgi tilda aniq tilda qonuniylashtirilgan haqiqat obyektini baholaydi, unda ta'rifning mohiyati yotadi. Olim ushbu til jamoasida voqelikning tegishli faktini (uning nomi til birligi) baholashni aks ettiruvchi til birligi tomonidan ifoda etilgan tushunchaning xususiyatlarini til birligini qo'llash uchun zarur shart-sharoitlarni tashkil etmaydigan ahamiyatsiz ma'nolarni o'zida mujassam etishga e'tibor qaratadi. Shu nuqtayi nazardan, olimlar konnotatsiyani keng ma'noda qisman tushunadi, ikkinchisida predmet konseptual (denotativ), shuningdek, til birligining grammatik tarkibini to'l-

diradigan va unga bog‘liq bo‘lgan ma’lumotlar asosida ekspressiv funksiyani beradigan har qanday tarkibiy qismni ko‘radi.

1) ma’lum bir tilda so‘zlashuvchilarning empirik, madaniy-tarixiy, dunyoqarash bilimlari bilan;

2) nutq subyektlarining belgilangan yoki stilistik registrlarga hissiy yoki qiymat munosabati bilan, nutq shartlari, til faoliyati sohasi, nutq ishtirokchilarining ijtimoiy munosabatlari, uning shakli va boshqalar.

Tahlil va natijalari. Tor ma’noda, konnotatsiya nomning ikkinchi darajali funksiyasida ishlaydigan til birligining tarkibiy qismi ma’no sifatida qaraladi, u nutqda ishlatilganda uning obyektiv ma’nosini nomning ichki shaklini anglash asosida belgilangan voqelik haqidagi assotsiativ-majoziy tushuncha bilan to‘ldiradi, ya’ni, ushbu ifodani qayta ko‘rib chiqishga turtki bo‘lgan iz yoki nutq figurasining keng ma’nodagi qarash bilan bog‘liq belgilar. Bunday holda, konnotatsiyani xalq-madaniy o‘rganish fonda yo‘qoladi va asosiy e’tibor nutqda majoziy ma’noda ishlatiladigan til birligining xususiyatlariga qaratiladi. Ekspressiv rangli ma’no til birligining semantikasiga “hissiy”, subektiv, shaxsan qiziqishning “yutug‘ini” aks ettiradi, bu esa ma’noning ekspressiv ta’sirini va uning tilda maqsadga muvofiqligini tashkil etadi. Tadqiqotchi V.N. Teliusning asarlarida ham ishlab chiqilgan bo‘lib, u konnotatsiyani tor ma’noda ko‘rib chiqadi va ikkinchisini “til birligining semantikasiga kiradigan va nutq predmetining voqelikka hissiy-baholovchi va stilistik jihatdan belgilangan munosabatini ifoda etadigan, ma’lumot asosida ifodali ta’sirga ega bo‘lgan bayonotda bayon etadi” degan tushunchani bergan [6]. Konnotatsiyaning tavsiya etilgan ta’rifi frazeologiya uchun ham amal qiladi. U frazeologik birliklarning qo‘shimcha mazmunini, uning semantik yoki stilistik shakllarini o‘z ichiga oladi hamda murakkab o‘zaro aloqada bo‘lib, hissiy-baholovchi ikkilamchi ma’nolarni ifodalashga xizmat qiladi [7].

Konnotatsiyaning asosiy vazifasi ma’lumot oluvchiga ta’sir qilish funksiyasidir [8]. Bunday holda, konnotatsiya nafaqat mavzuni ko‘rsatadi, balki uning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilashni ham o‘z ichiga oladi. Biroq konnotativ jihat, ko‘pincha, tildan tashqari voqelik elementining haqiqiy belgilarini emas, balki ma’lum bir til va madaniyatning tashuvchisi sifatida unga tegishli bo‘lgan xususiyatlarni o‘z ichiga oladi.

Xulosa va takliflar. Frazeologiya ma’nosining konnotativ belgilarining umumiyligi frazeologik ma’noning “hissiy-ekspressiv tomoni” [9], shuningdek, “inson tomonidan kiritilgan subyektiv tarkib” [10]. bo‘lganligi sababli, ma’no frazeologiyaning paradigmatik ma’nosiga ta’sir qilmaydi. Konnotatsiyada faqat qo‘shimcha frazeologiya mazmuni, uning hamroh soyalari mavjud bo‘lib, ular frazeologik birliklarning umumiy ma’nosi bilan bog‘liq bo‘lib, u bilan murakkab o‘zaro aloqada bo‘lib, hissiy-baholovchi nuanslarni ifodalashga xizmat qiladi [11].

Bundan tashqari, til inventarizatsiyasi birliklari qiymatining tarkibiy qismi sifatida konnotatsiya ixtiyoriydir: unda barcha til elementlari mavjud emas. Hech qanday ma’noga ega bo‘lmagan holda, ikkinchisi nutq predmetining o‘z bayonotiga ekspressiv rangli munosabatini aks ettirmaydi yoki V.N.Teliusning so‘zlariga ko‘ra, “mavzuni uning shaxsiy dunyosi bilan aniqlash uchun vositalarni o‘z ichiga olmaydi”[12]. Frazeologiyada bu holda ular nol pragmatikaga ega bo‘lgan frazeologiya haqida so‘z borganda, ya’ni, nutqda faqat nominativ funksiyada ishlaydigan neytral frazeologiya tushunchasida konnotatsik xarakatda amalga oshiriladi.

Xullas, insonlar nutqida konnotatsiyaning ifodalanishida morfologik birliklar ham alohida o‘rin tutadiga frazeologik munosabatlarni qamrab oladi. Morfologik birliklar sirasiga kiruvchi, ayniqsa, lug‘aviy shakl yasovchilar va affiks yuklamalar faol ishtirok etadigan va insonlar nutqining o‘ziga xos jihatlarini namoyon qiladi tushunchalarini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. АН, ин-т яз-ния. М., “Наука”, 1986, 3 с.

(2). Падучева Я.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью. Референциальные аспекты семантики местоимений. Отв. ред. В.А.Успенский. М., “Наука”, 1985, 130 с.

(3). Маслова В.А. К построению психолингвистической модели коннотации. № 1, М., “Наука”, 1989, с. 108–108.

(4). Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., “СЭ”, 1969, с. 203–204.

(5). Алефиренко Н.В. Современные проблемы науки о языке. М., “Флинта, Наука”, 2005, 410 с.

(6). Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. АН, ин-т яз-ния, М., “Наука”, 1986, с. 5.

(7). Кольшанский Ж.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. АН ин-т яз-ния, М., “Наука”, 1975, 126 с.

(8 Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. АН, ин-т яз-ния, М., “Наука”, 1986, 21 с.

(9). Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб., М., "Высш. шк.", Дубна, Изд. центр "Феникс", 1996, 310–381 с.

(11). Шепилова Т.А. Французские фразеологические единицы с компонентом зоонимом: семантический, функционально-стилистический и когнитивный аспекты. Дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук, Воронеж, 2001, 157 с.

(12). Николаева Е.А. Первичное фразообразование в бельгийском варианте французского языка. Семантический аспект, АКД, М., МПГУ, 2006, 18 с.

(13). Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. АН, ин-т яз-ния, М., "Наука", 1986, с. 34.

Sadullayeva Sapura Batirbek qizi (Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti o'qituvchisi; sapura86325gmail.com)

KOGNITIV LINGVISTIKADA KONSEPT: TIL, TAFAKKUR VA MADANIYAT O'RTASIDAGI INTEGRATIV YONDASHUV

Annotatsiya. *Maqolada konsept kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ko'rsatildi. Tadqiqotda semantik tahlil, metafora va metonimiya modellashtirish hamda diskursiy kuzatuv usullari qo'llanildi. Natijalar konseptning leksik, obrazli va aksiologik qatlamlarini, freym va prototip mexanizmlarini hamda madaniy motivatsiyani ochib beradi. Ilmiy yangilik konsept indikatorlarini tizimlashtirish va ularni amaliy tahlilda qo'llash mezonlarini taklif qilishda namoyon bo'ladi.*

Kalit so'zlar: *konsept, kognitiv lingvistika, freym, prototip, metafora, metonimiya, diskurs, madaniyat.*

Садуллаева Сапура Батирбек кизи (преподаватель Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана Беруни; sapura86325gmail.com)

КОНЦЕПТ В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ: ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД МЕЖДУ ЯЗЫКОМ, МЫШЛЕНИЕМ И КУЛЬТУРОЙ

Аннотация. *Статья посвящена анализу концепта с позиции когнитивной лингвистики, выявлению взаимосвязей между языком, мышлением и культурой. В исследовании использовались семантический анализ, моделирование концептуальных метафор и метонимий, а также наблюдение в дискурсе. Результаты показывают лексический, образный и аксиологический уровни концепта, механизмы фрейма и прототипа, а также культурную мотивацию. Научная новизна заключается в систематизации индикаторов концепта и предложении критериев их практического анализа.*

Ключевые слова: *концепт, когнитивная лингвистика, фрейм, прототип, метафора, метонимия, дискурс, культура.*

Sadullayeva Sapura Batirbek qizi (teacher Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni; sapura86325gmail.com)

CONCEPT IN COGNITIVE LINGUISTICS: AN INTEGRATIVE APPROACH BETWEEN LANGUAGE, THOUGHT, AND CULTURE

Annotation. *The article analyzes the concept from the perspective of cognitive linguistics, highlighting the interrelations between language, thought, and culture. The study employs semantic analysis, conceptual mapping of metaphor and metonymy, and discourse-based observation. The results reveal the lexical, figurative, and axiological layers of the concept, as well as frame and prototype mechanisms and cultural motivation. The scientific novelty lies in systematizing concept indicators and proposing criteria for their practical analysis.*

Keywords: *concept, cognitive linguistics, frame, prototype, metaphor, metonymy, discourse, culture.*

Kirish. Hozirgi vaqtda tilshunoslikning kognitiv yo'nalishi jadal rivojlanmoqda, uning maqsadi nafaqat tilni o'rganish, balki bilishni, ya'ni, insonning aqliy va intellektual qobiliyatlari to'plami bo'lgan kognitiv jarayonni ham o'rganishdir. Kognitiv lingvistika tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki inson tajribasini tartiblaydigan va bilimni tuzadigan kognitiv mexanizm sifatida tadqiq etadi. Shu nuqtayi nazardan konsept kategoriyasi markaziy o'rin egallaydi, chunki u til birliklari ortida turgan mental tuzilmalarni, tajriba sxemalarini va madaniy ahamiyatni birlashtiruvchi uzel vazifasini bajaradi. So'nggi yillarda konseptga oid tadqiqotlar ko'paygan bo'lsa-da, ilmiy adabiyotda ikki muammo saqlanib qolmoqda: birinchisi, "konsept"ning ta'rifi va chegaralari turli maktablarda bir xil emasligi; ikkinchisi, til, tafakkur va madaniyatning o'zaro ta'siri konsept tahlilida ko'pincha parchalanib, alohida yo'nalishlar doirasida yoritilishi. Natijada konseptni tahlil qilishda mezonlarning barqarorligi, tahlil birliklari o'rtasidagi nisbat va empirik dalilga tayanuvchanlik masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. "Konsept" atamasi tarixiga nazar tashlansa, avval, falsafa, psixologiya, psixolingvistika sohalarida keng qo'llanilgan, keyinchalik, kognitiv tilshunoslik va lingvoma-